

*Вячеслав Юрійович Васецький,
науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОЇ РІВНОСТІ В ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ

Забезпечення рівності осіб є одним із ключових елементів розвитку сучасного суспільства та сучасної держави. Історико-правовий процес розвитку прав та свобод є складним аспектом правової науки. Цей процес постає у вигляді історичних явищ, що прогресують і знаходять свій вияв в існуванні формально рівних осіб, тобто йдеться лише про формальну (юридичну) рівність. У статті аналізується вчення про правову рівність у період Античності, причому основна увага приділяється дослідженню закріплення принципу рівності у нормативних документах, точніше кажучи, у документах, які на той час могли мати юридичну силу. Історичний процес розвитку початків правової рівності розвивався у напрямі застосування механізму правового регулювання (формальної рівності), що виявлялося у тому, що первісно невільна маса людей перетворюється у вільних індивідів. Можна з упевненістю сказати, що саме цей процес став початком забезпечення прав людини, ступінь розвиненості яких визначається рівнем розвитку права у відповідному суспільстві [1, с. 137].

Еволюція правової рівності пройшла надзвичайно складний шлях свого розвитку. Про це свідчить, зокрема, розгляд історичного процесу еволюції принципу прав особи. Так, в античного раба було більше прав, ніж у первісної людини, у середньовічного кріпака — більше, ніж в античного раба, у громадянина епохи Нової історії більше прав, ніж у середньовічного кріпака, а громадянин у період Новітньої історії має більше прав, ніж громадянин попередньої історичної епохи.

Експлуаторські тенденції стають основою становлення епохи Античності, яка бере свій початок з часу виникнення мінойської культури на о. Крит (XXX–XXIII ст. до н. е).

У сучасній історико-правовій науці недостатньо відомостей про мінойську цивілізацію. Як припускають дослідники, «соціальна структура суспільства була, за всією вірогідністю, феодалною та теократичною, а цар, який мешкав у кожному із палаців, був наділений одночасно верховним жрецьким станом. Швидше за все, існувала особлива ієрархія цих царів-жерців під головуванням Кноського господаря. Завдяки існуванню такої структури на Криті був встановлений постійний мир — славнозвісна *Pax Minoica*, результатом чого стали високий розвиток культури, щасливе вишукане життя та критська таласократія» [2].

Звичайно, критсько-мінойська цивілізація за рівнем розвитку ще не досягла еллінської (давньогрецької) цивілізації. Елліни у регіоні з'явилися пізніше. Але історики схильні до думки, що вона поклала початок епосі Античності, з якої згодом сформувалася давньогрецька культура.

Треба зазначити, що давньогрецькі погляди про права людини, до складу яких входить і категорія «правова рівність», сформувалися у загальному руслі міфологічних уявлень про теократичне походження полісу та божественну справедливість. Для полісу права взагалі і права окремих людей відносилися для членів поліса. Суттєвою обставиною є те, що права походять не з позиції сили, а з божого порядку справедливості, який стає основою для категорії «рівність».

Суть божої, за своєю природою, рівності у Гомера виступала як об'єктивна підстава і правовий критерій. І тільки те, що відповідало тодішнім поглядам на поняття рівності (у складі поняття справедливості) сприймалося як право. Пошуки об'єктивної норми, яка б регулювала відносини правової рівності для полісу та його громадян були продовжені піфагорійцями (VI—V ст. до н. е.). Об'єктивно вони сформулювали важливе для подальших уявлень про природні права людини положення про те, що «справедливе полягає у відплаті іншому рівним». У цьому випадку ми можемо спостерігати класичний випадок закріплення принципу таліону: «Око за око, зуб за зуб». У нашій статті йдеться про філософську абстракцію цього принципу [3].

За концепцією Епікура справедливість представляє природне право з мінливим змістом. Договірна теорія держави, засновником якої є Епікур, розуміє рівність, свободу та незалежність людей — членів договірного спілкування, які, по суті, становлять історичний початок теорії лібералізму та правового індивідуалізму [4, с. 219].

Епікурові природно-правові ідеї давньогрецьких філософів про свободу та рівність були підхоплені мислителями Стародавнього Риму.

Ідеї мислителів Стародавньої Греції відносно природно-правового статусу людини спостерігаються і в працях римських стоїків. У їхніх дослідженнях йдеться про те, що рабство не має виправдання у будь-якому випадку. Це було справжнім новаторством у розвитку світової філософсько-правової думки, оскільки Стародавній Рим був рабовласницьким, а у вченнях стоїків рабовласництво засуджувалося.

Саме в той час виникають дослідження Сенеки (близько 4 р. до н. е. — 65 р. н. е.), який дотримується природно-правової концепції і розробляє «неминучий» та «божественний» за своїм характером та змістом «закон долі», суть якого полягає в тому, що провідну роль відіграють права тієї природної субстанції, якій підпорядковані всі людські установи, в тому числі держава та закони. Всесвіт, за визначенням Сенеки, є природна держава з усіма природними правами, визнання яких є необхідною умовою життя. Членами цієї держави, за мислителем, є всі люди незалежно від того, визнають вони його чи ні. Окремі державні утворення випадкові та лаконічні, а якщо вони і існують, то не для усього людського суспільства, а лише для окремих його представників, обмежених кількісно.

Проблематика правової рівності порушувалася представниками філософсько-правової думки Стародавнього Риму в більш пізній період. Величезне значення мають їхні дослідження про суб'єкт права, про правовий стан особи, про свободу, а разом з ними і про рівність людей за природним правом, про поділ права на приватне та публічне, про справедливе та несправдливе право тощо.

Д. Дождев розглядає формальний (юридичний) бік правової рівності на прикладі римського публічного права, але зосереджує увагу на громадянстві як інституті римського права. Автор наголошує на тому, що формальні учасники правової взаємодії в Римі виявляються рівною мірою визнаними (захищені правом) єдиною нормою, незалежно від їх фактичних якостей, за умови їх приналежності до римської спільноти: римське громадянство як особливий юридичний статус особи був формальним визнанням за нею права користування всією сукупністю юридичних благ [4, с. 91—111].

В. Вовк вважає, що римська правова дійсність за своєю суттю свідчить про однопорядковість таких явищ, як юридична рівність та юридична нерівність. Сам принцип формальної рівності передбачає, що реально набуті суб'єктами права будуть нерівними (ця ситуація має декілька причин — різниця між здібностями самих людей, їх реальні можливості, умови життя та походження тощо). Цицерон у «Республіці» зауважує: «Однак сама рівність несправедлива, оскільки вона не робить ніякої різниці в гідностях». Римське право у деяких випадках відверто маніфестує юридичну нерівність. Зокрема, у питаннях можливості поставання перед судом формально просити судового захисту має право кожний громадянин Риму, але в

«Інституції» Юстиніана детально перелічено винятки, коли неможна поставати перед судом громадянам, які: не досягли 17-літнього віку; жінкам; сліпим на обидва ока; глухим; приниженим у честі, а також представникам ганебних професій та ін. [6, с. 30].

Історія становлення та розвитку принципу формальної рівності в цілому однакова для багатьох народів, і римляни тут не виняток. Історично уявлення про формальну правову рівність пов'язують з існуванням такої предметної форми існування права, як правило таліону, яке за своєю сутністю було спрямоване проти нерівної оцінки однакових ситуацій і знаходило вираження у тотожності між заподіяною шкодою та відплатою. Особливістю цієї формальної рівності є те, що рівною цінністю володіють не самі індивіди, а лише їхні реальні вчинки. Великою мірою принцип таліону виражає ідею формальної рівності у вигляді уявлення і практики рівного оцінювання протиправних дій, незалежно від індивідуальних характеристик тих, хто їх вчинив. У сфері римського приватного права спостерігаємо дію принципу таліону в питаннях, пов'язаних із деліктною відповідальністю. Закони XII Таблиць чітко прописують «еквіваленти» відплати. У подальшому формалізм принципу таліону зміниться принципом пропорційної рівності, сьогодні ж він реалізується в ідеї рівної гідності [6, с. 30].

Спираючись на джерела діючого права, римські юристи у своєму трактуванні прав індивідів використовували правові норми, які склалися відповідно до вимог справедливості, а у випадках колізій змінювали стару норму з урахуванням нових уявлень про справедливість і справедливе право. Така діяльність римських юристів забезпечувала взаємозв'язок різноманітних джерел права і сприяла співвідношенню стабільності та гнучкості в розвитку та оновленні юридичної конструкції прав індивіда як суб'єкта правової рівності.

Отже, римська юриспруденція, розповсюджуючись на державу, яку розглядала як об'єкт свого вивчення поряд із позитивним правом, забезпечувала правовий взаємозв'язок держави та особи, що було вкрай важливим для розвитку інституту захисту прав особи в тогочасному світі.

На Північному Причорномор'ї епоха Античності розпочинається у VIII–VI ст. до н. е. (у той час, коли там з'явилися давні греки). Основний контингент становили люди переважно молодого віку, селяни, але була деяка кількість ремісників та осіб, які займалися торгівлею. Виводила колонію (грецькою мовою — апойкію) невелика кількість переселенців — від ста до тисячі осіб. Для того, щоб вивести колонію з Центральної Греції необхідно було отримати офіційний дозвіл в Афіні. З часом кількість населення причорноморських міст-полісів збільшується. Колонізація прискорила процес розвитку суспільства у місцевих племенах: спілкування з греками зруйнувало їх традиційні підвалини, примусило вирощувати більше хліба, худоби, сприяло визріванню майнової та суспільної нерівності, знайомило з еллінською культурою [7, с. 45].

Грецькі колонії розтягнулися по всьому чорноморському узбережжю. Усі вони мали різний ступінь економічного розвитку, різну чисельність населення, але соціально-правова основа залишалася у них приблизно однаковою.

У містах-полісах жили люди також інтелігентних професій: інженери, зодчі, землеміри, юристи, вчителі, лікарі, скульптори, живописці, майстри з художньої обробки металу, каменю, кістки, що свідчить про високу культуру (у тому числі і правову), яка мала місце у цих античних містах-державах [7, с. 52].

Античні міста-поліси пройшли різні етапи свого розвитку. Так, наприклад, у I ст. н. е. у чорноморські міста-поліси вступили римські легіонери і з цього часу там встановлюється влада рабовласницького Риму, хоча процес утвердження нової влади супроводжувався збройною боротьбою, а після її утвердження — боротьбою за самостійність від Риму, яка в різні часи мала різні форми.

У III–IV ст. на Північному Причорномор'ї з'явилися шанувальники християнства, у IV ст. оформлюється християнська громада. Але і тоді прибічників нового віровчення ще було неба-

гато, розповсюджувалося воно нелегко, довгий час співіснуючи з поганцями [7, с. 54]. Наукове значення та зміст ідеї природно-правової рівності та свободи всіх людей отримали і в християнстві. Зародившись в епоху рабовласництва, християнство виступило як релігія свободи та відіграло значну роль у формуванні універсальних понять прав людини. Згідно з канонами християнства всі люди є рівними як «Діти Божі». Згаданий вище постулат розглядається як загальна рівність та асоціюється з загальною свободою. У християнському вченні зазначається: «Закон Христов є закон досконалий, закон Свободи, але даний не рабам, але дітям Божим, котрі спонукають не рабським страхом, але живуче в ній любов'ю Христовою» [8].

У 475 р. припинила своє існування Римська імперія. Починаючи з цього часу у світовій історії розпочинається новий етап, який має назву Темне Середньовіччя. Після розпаду Римської імперії соціальні етноси, які проживали на території міст-полісів не припинили своє існування, а залишилися там у вигляді національних меншин, але вже у складі держав, які після цього утворилися.

Зі сказаного вище можна зробити такі висновки:

1. Античні міста-держави в архаїчний період виникли по всьому периметру Чорного моря, а не тільки на території Північного Причорномор'я. На цій території, як в усьому античному світі, діяв принцип формальної рівності у полісах і житті громадян, ці міста зробили свій відповідний внесок у цьому напрямі.

2. Рівень соціально-правового розвитку античних міст-полісів збігався з рівнем розвитку метрополії, що відобразилося і на однаковому рівні розвитку і застосування тут принципу формальної рівності.

Список використаних джерел

1. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) [та ін.]. — Серія І. Дослідження та реферати. — Вип. 20. — Л. : Край, 2009. — 292 с.
2. Логиаду-Платонос С. К. Минойская цивилизация : монография / С. К. Логиаду-Платонос. — Афины : И. Мафьюлакис & Со, 2006. — 96 с.
3. Аристотель. Сочинения : в 4 т. /ред. А. И. Доватур. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 830 с.
4. Материалисты Древней Греции: Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / ред. М. А. Дынник. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. — 240 с.
5. Дождев Д. В. Методологические проблемы изучения римского права: индивид и гражданское общество / Д. В. Дождев // Вестник древней истории. — 2003. — № 2. — С. 91–111.
6. Вовк В. М. Юрична рівність у римському приватному праві / В. М. Вовк // Адвокат. — 2009. — № 6 (105). — С. 29–32.
7. От киммерийцев до крымчаков (народы Крыма с древнейших времен до конца XVIII в.). — 4-е изд. стереотипное. — Симферополь : ДОЛЯ, 2007. — 288 с.

Васецкий В. Ю. Проблематика правовой равенности в период Античности

Бурхливий розвиток світових історичних процесів викликає жвавий інтерес до вивчення історії правової рівності. Досліджуючи історію еволюції правової рівності, стверджуємо, що категорія «рівність» пройшла надзвичайно складний шлях. Простежено еволюцію поглядів на проблему правової рівності вчених з часів Античності до сьогодні. У статті розглядається принцип рівності у праві в архаїчний період Античності. Особливу увагу приділено проблемі еволюції ідей правової рівності з часів панування давніх греків до періоду розпаду Римської імперії. Особливо вивчено особливості існування принципу правової рівності на теренах басейну Чорного моря у часовому та географічному аспектах.

Ключові слова: правова рівність, період Античності, міста-поліси, Північне Причорномор'я, формальна рівність.

Васецкий В. Ю. Проблематика правового равенства в период Античности

Бурное развитие мировых исторических процессов вызывает живой интерес к изучению истории правового равенства. Исследуя историю эволюции правового равенства, утверждаем, что категория

«равенство» прошла чрезвычайно сложный путь. Прослежена эволюция взглядов на проблему правового равенства ученых со времен Античности до наших дней. В статье рассматривается принцип равенства в праве в архаический период Античности. Особое внимание уделено проблеме эволюции идей правового равенства со времен господства древних греков до периода распада Римской империи. Отдельно изучены особенности существования принципа правового равенства на территории бассейна Черного моря во временном и географическом аспектах.

Ключевые слова: правовое равенство, период Античности, города-полисы, Северное Причерноморье, формальное равенство.

Vasetsky V. The problems of the legal equality in Antiquity

The rapid development of world historical processes has attracted considerable interest in the study of the history of legal equality. Exploring the history of the evolution of legal equality, argue that the category of «equality» gone extremely difficult path. The evolution of views on the issue of legal equality of scientists from antiquity to the present. This article discusses the principle of equality in the law in the archaic period of antiquity. Particular attention is paid to the evolution of ideas of legal equality with the reign of the ancient Greeks to the period of the collapse of the Roman Empire. Separately studied the characteristics of the existence of the principle of legal equality in the territory of the Black Sea in temporal and geographical aspects.

Key words: legal equality, Antiquity, city-poles, Northern Black Sea Coast, formal equality.

УДК 340.1

*Денис Євгенійович Вергелес,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ВПЛИВ КОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА НА ПРАВОВИЙ СВІТОГЛЯД ЛЮДИНИ

Формування в Україні засад демократичної правової державності передбачає рішуче підвищення вимог до якості та системності законодавства. Проведення реформ у найбільш важливих сферах суспільного життя зумовлює нагальну потребу в кодифікаційній діяльності, яка виступає головною особливістю розвитку системи законодавства України.

Стан нині діючої системи українського законодавства характеризується вкрай складними і суперечливими процесами. Це частково пояснюється тим, що політичні, економічні та соціальні реформи, що здійснюються в Україні, вимагають інтенсивного законотворення, його всебічного та ефективного впливу на процеси перетворення в країні. Йдеться не тільки про поліпшення законодавства або його реконструкцію, а й про формування багатьох принципово нових правових інститутів, що відповідають реальним умовам ринкової економіки, критеріям правової держави, міжнародним стандартам захисту прав і свобод особистості.

Сучасні зміни у суспільно-політичному та економічному житті України ставлять перед нами нагальні проблеми оновленого врегулювання суспільних відносин з урахуванням сучасних пріоритетів та національних особливостей побудови правової держави і громадянського суспільства.

Розвиток законодавства України, що відбувається відповідно до розвитку суспільних відносин та усвідомлення його змістовних особливостей суб'єктами законодавчої ініціативи, відбувається циклічно. На одному етапі законодавець, наздоганяючи потреби суспільно-